

Θέματα Κοινωνικής Ψυχολογίας

Πανεπιστήμιο Αθηνών
ΠΜΣ Προαγωγής
και Αγωγής Υγείας
Ακαδ. έτος 2004-05

Βασίλης Παυλόπουλος
vranlop@psych.uoa.gr

Μερικές κοινοτοπίες...

...και διάγραμμα της παρουσίασης

- «Η αντιμετώπιση της ασθένειας δεν είναι ενδο-ατομική ή διαπροσωπική διαδικασία αλλά, πρωτίστως, κοινωνική»

⇒ **Κοινωνικός στιγματισμός: θύτες και θύματα**

- «Η πληροφόρηση δεν είναι επαρκής συνθήκη για τη λήψη ορθών αποφάσεων σε θέματα υγείας και πρόληψης»

⇒ **Μοντέλα για την αλλαγή των στάσεων σε θέματα υγείας**

- «Η υγεία δεν σημαίνει απλώς την απουσία ασθένειας»

⇒ **Κοινωνικές αναπαραστάσεις της υγείας και της ασθένειας, η θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης**

Κοινωνικός στιγματισμός

- Ορισμός
- Διαστάσεις
- Λειτουργίες
- Στρατηγικές αντιμετώπισης
- Συνέπειες

Το κοινωνικό στίγμα

- Συνήθως το στίγμα αναφέρεται σε κάποιο εμφανές, κυρίαρχο γνώρισμα μιας ομάδας. Όμως ο στιγματισμός είναι καθαρά **κοινωνική** διεργασία.
- Ο στιγματισμός βασίζεται στις κυρίαρχες **πεποιθήσεις** για το γνώρισμα-στίγμα και όχι στο ίδιο το γνώρισμα.
- Η αξιολόγηση του γνωρίσματος εξαρτάται από το πλαίσιο. Δεν είναι απλώς απόκλιση, είναι **αρνητική** απόκλιση.
- Επομένως, δεν ενδιαφέρει το αντικείμενο του στίγματος, αλλά η ίδια η **διαδικασία** του στιγματισμού και οι επιπτώσεις της.

Τύποι ή διαστάσεις του κοινωνικού στίγματος;

- **Τύποι:** φυλετικό, σωματικό, χαρακτηρισιολογικό στίγμα.
- **Διαστάσεις:** ευλογοφάνεια, ικανότητα ελέγχου.
- ☞ **Ευλογοφάνεια:** το στίγμα είναι εξωτερικά ορατό ή μπορεί να παραμείνει κρυφό;
- ☞ **Ικανότητα ελέγχου:** (θεωρείται ότι) το άτομο είναι υπεύθυνο για την κατάστασή του;
- Οι επιπτώσεις και οι στρατηγικές αντιμετώπισης διαφέρουν ανάλογα με τον συνδυασμό των παραπάνω διαστάσεων.

Ποιες ατομικές και κοινωνικές λειτουργίες υπηρετεί ο κοινωνικός στιγματισμός;

- Βελτίωση της **αυτοεικόνας**: η απειλή κατά της αυτοεικόνας αλλά και η υψηλή αυτοεκτίμηση συνδέονται με τον στιγματισμό.
- Βελτίωση της **κοινωνικής ταυτότητας**: στιγματισμός και ενδο-ομαδική εύνοια, ιδιαίτερα σε συνθήκες ανταγωνισμού.
- **Νομιμοποίηση του κοινωνικού συστήματος** και μείωση της διομαδικής σύγκρουσης: η θεωρία της κοινωνικής ισχύος.
- Διαχείριση του **υπαρξιακού άγχους**: ο στιγματισμός αποδίδει αξία στους θύτες και νόημα σε ένα τυχαίο σύμπαν, όπου οι μόνες σταθερές είναι ο πόνος και ο θάνατος.

Το στίγμα από τη σκοπιά των θυτών...

- **Διεισδυτικότητα:** τα στερεότυπα ενεργοποιούνται αυτόματα, ακόμα και όταν (σσ. *ιδιαίτερα* τότε!) τα άτομα προσπαθούν με συνειδητό τρόπο να τα αποφύγουν.
- **Αμφιθυμία** προς τα θύματα λόγω αντικρουόμενων αξιών, π.χ. η αρχή της ισότητας έναντι της αξίας του ατομικισμού.
- **Άγχος** επαφής με τα θύματα από φόβο ταύτισης, από αμφιθυμία ή στην προσπάθεια αποφυγής του στερεοτύπου.
- **Ασυμφωνία** στάσεων-συμπεριφοράς: ψευδείς αυτοαναφορές, «μοντέρνος» ρατσισμός, αντικρουόμενες αξίες, υποσυνείδητη επιλογή, ή κοινωνικό άγχος;

...και η δυσχερής θέση των στιγματισμένων

- Η **εμπειρία** του στιγματισμού: συνεχής απειλή, εμποδίζει την πρόσβαση σε σημαντικούς πόρους επιβίωσης (π.χ. εργασία), πλήττει την ατομική και συλλογική αυτοεκτίμηση.
- **Επίγνωση της απαξίωσης** της κοινωνικής ταυτότητας: όμως η υποβάθμιση της αυτοαξίας ΔΕΝ είναι αναπόφευκτη.
- **Στερεοτυπική απειλή**: ο φόβος του θύματος ότι η ατομική συμπεριφορά του θα ερμηνευτεί με βάση το στερεότυπο κι έτσι θα το επιβεβαιώσει.
- Η **απόδοση των αιτίων** της συμπεριφοράς είναι εξαιρετικά αμφίβολη ακόμα και από τα ίδια τα στιγματισμένα άτομα.

Στρατηγικές αντιμετώπισης του στίγματος

- **Αιτιακές αποδόσεις:** Το στιγματισμένο άτομο αποκτά εξωτερική έδρα ελέγχου ώστε να αποδώσει τις αρνητικές εμπειρίες του. Επίσης, αναγνωρίζει ευκολότερα την προκατάληψη απέναντι στην ομάδα του, παρά απέναντι στο ίδιο προσωπικά.
- Οι ευνοϊκές **κοινωνικές συγκρίσεις** ανυψώνουν την κοινωνική ταυτότητα. Οι συγκρίσεις αυτές γίνονται, σε **ατομικό** επίπεδο (με μέλη της εσω-ομάδας ή της εξω-ομάδας) είτε σε **ομαδικό** επίπεδο.
- ☞ Ακόμα και οι μη ευνοϊκές συγκρίσεις μπορεί να λειτουργήσουν θετικά για την κοινωνική ταυτότητα χάρη στον επιλεκτικό και, γενικά, δημιουργικό χαρακτήρα τους.

Στρατηγικές αντιμετώπισης του στίγματος (συν.)

- **Ψυχολογική αποδέσμευση και αποπροσδιορισμός**, δηλ. προσωρινή ή μαρκοπρόθεσμη αποσύνδεση της αυτοεκτίμησης από τις αρνητικές επιπτώσεις του στιγματισμού. Το τίμημα για αυτή την, κατά τα άλλα αποτελεσματική, στρατηγική είναι ότι υποσκάπτει τα κίνητρα επίδοσης.
- Σχόλιο: οι παραπάνω στρατηγικές είναι οι ίδιες με αυτές που χρησιμοποιούν και τα μη στιγματισμένα άτομα σε περίπτωση που η ταυτότητά τους απειλείται. Επομένως, είναι φυσιολογικές και έχουν προσαρμοστικό χαρακτήρα. Η αποτελεσματικότητά τους ποικίλει ανάλογα με την κοινωνική περίσταση που τις ενεργοποιεί.

Οι επιπτώσεις του στίγματος

- Επιπτώσεις στην **ποιότητα ζωής**: δεν έχει επιβεβαιωθεί ότι ο στιγματισμός συνδέεται συστηματικά με χαμηλή αυτοεκτίμηση. Επισημαίνονται οι ατομικές διαφορές στην ευαλωτότητα στο στρες, καθώς και η διάκριση μεταξύ γενικής και ειδικής (κατά τομέα και κοινωνική περίσταση) αυτοεκτίμησης.
- Επιπτώσεις στη **σχολική επίδοση**: τα στιγματισμένα άτομα μπορεί να αποσυνδέσουν τη σχολική επιτυχία από το επίπεδο αυτοεκτίμησής τους λόγω στερεοτυπικής απειλής.
- Αρνητικές επιπτώσεις στην **κοινωνική αλληλεπίδραση**: όχι μόνο για τους στιγματισμένους, όχι μόνο ατομικές...

Η Αλλαγή των Στάσεων

- Η γνωστική ασυμφωνία
- Επικοινωνιακά μοντέλα
- Αντίσταση στην αλλαγή
- Το μοντέλο πιθανότητας λεπτομερούς επεξεργασίας

Γνωστικές θεωρίες των στάσεων

- Οι γνωστικές θεωρίες ορίζουν τις στάσεις ως γνωστικές λειτουργίες.
- Βασίζονται στην αρχή ότι τα ασυνεπή γνωστικά στοιχεία δημιουργούν δυσάρεστη ψυχολογική κατάσταση, η οποία οδηγεί σε συμπεριφορές σχεδιασμένες για την αποκατάσταση της ισορροπίας.

Η γνωστική ασυμφωνία

- Ασυμφωνία μεταξύ των γνωστικών στοιχείων μιας στάσης.
Η υιοθέτηση ενός από τα αντικρουόμενα επιχειρήματα συνοδεύεται από ενεργοποίηση των μηχανισμών άμυνας του Εγώ και οδηγεί σε μείωση της εσωτερικής έντασης.
- Ασυμφωνία μεταξύ στάσης και έκδηλης συμπεριφοράς.
Η αλλαγή της στάσης δεν «υπακούει» στους νόμους της μάθησης (π.χ. θετική ενίσχυση), αλλά σχετίζεται με την ένταση της γνωστικής ασυμφωνίας, όπως την αντιλαμβάνεται το άτομο.

Εναλλακτικές ερμηνείες της γνωστικής ασυμφωνίας

- Η θεωρία της αυτοαντίληψης.
- Ο χειρισμός των εντυπώσεων.
- Η ευθύνη για τις αρνητικές συνέπειες της συμπεριφοράς μας.
- Η δικαίωση της προσπάθειας.
- Η γνωστική ασυμφωνία ως συνέπεια μιας επιλογής.

Επικοινωνιακά μοντέλα αλλαγής των στάσεων

- Ανεξάρτητες μεταβλητές
 - ☞ Η πηγή του μηνύματος
 - ☞ Το περιεχόμενο του μηνύματος
 - ☞ Ο στόχος του μηνύματος
 - ☞ Οι συνθήκες
- Παρεμβαλλόμενες διεργασίες
 - ☞ Γνωστικές, συναισθηματικές, συμπεριφορικές
- Το αποτέλεσμα
 - ☞ Η αλλαγή της στάσης

Η πηγή του μηνύματος (Ο πομπός)

- **Η κοινωνική δύναμη.** Αναλύεται σε δύναμη αμοιβής, δύναμη εξαναγκασμού, νόμιμη δύναμη και δύναμη της εμπειρίας και της γνώσης.
- **Η εμπιστοσύνη.** Δεν είναι απαραίτητα αποτέλεσμα «λογικών» διεργασιών. Συνδέεται με την απόδοση των αιτίων αναφορικά με τα κίνητρα της πηγής, καθώς και με το σύστημα αξιών.
- **Η αρέσκεια.** Βασίζεται στο ψυχολογικό υπόβαθρο της ταύτισης του δέκτη με την πηγή του μηνύματος.
- **Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας.** Είναι πιο αποτελεσματικά στη διαμόρφωση, παρά στην αλλαγή των στάσεων.

Το περιεχόμενο του μηνύματος

- **Μονόπλευρα ή αμφίπλευρα επιχειρήματα;** Μονόπλευρα, αν ο δέκτης είναι χαμηλής μόρφωσης ή διάκειται θετικά προς την πηγή. Αλλιώς, αμφίπλευρα.
- **Σειρά των αμφίπλευρων επιχειρημάτων.** Ασαφή στοιχεία...
- **Οι προθέσεις της πηγής.** Πιο πειστικό μήνυμα όταν η θέση του πομπού (φαίνεται ότι) είναι αντίθετη στο συμφέρον του.
- **Η χρήση του φόβου, ασυμφωνία μηνύματος-στόχου, και η συχνότητα επανάληψης.** Καμπυλόγραμμη ($\cap$) συνάφεια με την αλλαγή της στάσης. Συνιστώνται μέτρια επίπεδα.

Η σημασία της πλαισίωσης των πληροφοριών

- Η τοποθέτηση μηνυμάτων σχετικά με την ασθένεια σε **πλαίσιο κερδών** ή **πλαίσιο απωλειών** δεν έχει συμμετρική επίδραση στη λήψη απόφασης.
- Όταν πρόκειται για συμπεριφορές **διάγνωσης**, οι οποίες εμπεριέχουν τον κίνδυνο ενός ανεπιθύμητου αποτελέσματος, οι άνθρωποι τείνουν προς την απόφαση υπέρ του μηνύματος που είναι πλαισιωμένο σε όρους απωλειών.
- Όταν πρόκειται για συμπεριφορές **πρόληψης**, οι οποίες δεν θεωρούνται ριψοκίνδυνες, πιο αποτελεσματική είναι η πλαισίωση του μηνύματος σε όρους κερδών.

Ο στόχος του μηνύματος (Ο δέκτης)

- **Νοημοσύνη και αυτοεκτίμηση.** Θετική συνάφεια με την πρόσληψη του μηνύματος, αλλά αρνητική συνάφεια με την ενδοτικότητα. Άρα, συνολικά καμπυλόγραμμη συσχέτιση με την αλλαγή της στάσης ($\cap$).
- **Αντίσταση στην αλλαγή των στάσεων.** Η αφοσίωση σε μία στάση εξαρτάται από παραμέτρους, όπως η εμφανής συμπεριφορά του ατόμου, η έκφραση άποψης υπέρ της στάσης, η εκούσια διαμόρφωση της στάσης και η κεντρικότητα της στάσης.

Αντίσταση στην αλλαγή των στάσεων

- Μηχανισμοί αντίστασης στην αλλαγή των στάσεων
 - ☞ Χρήση λογικών επιχειρημάτων
 - ☞ Μείωση του κύρους της πηγής
 - ☞ Διαστρέβλωση του μηνύματος
 - ☞ Οι μηχανισμοί άμυνας του Εγώ
 - ☞ Απόρριψη του μηνύματος
- Εκμάθηση τακτικών αντίστασης στην αλλαγή
 - ☞ Η υποστηρικτική άμυνα
 - ☞ Ο εμβολιασμός

Η ψυχολογική αναδραστικότητα

- Κάθε φορά που μια συμπεριφορά κινδυνεύει να αποσυρθεί από το πεδίο των δυνατοτήτων του ατόμου, το άτομο νιώθει ότι περιορίζεται η ελευθερία του με αποτέλεσμα να τείνει προς την ανάκτηση της χαμένης ελευθερίας εκδηλώνοντας την συμπεριφορά αντίθετη από την υποδεικνυόμενη.

Παράγοντες που σχετίζονται με την ψυχολογική αναδραστικότητα

- Η σπουδαιότητα της επιλογής που αποσύρεται.
- Η αναλογία μεταξύ των επιλογών που αποσύρονται και εκείνων που παραμένουν προσιτές.
- Το μέγεθος της απειλής που ασκείται στο άτομο.
- Η κοινωνική ταυτότητα του ατόμου.
- Η αυτοεκτίμηση.
- Η παρουσία ομάδας ατόμων.
- Η θέση του ατόμου στην κοινωνική ιεραρχία.

Το μοντέλο πιθανότητας λεπτομερούς επεξεργασίας

- Δύο **τρόποι** γνωστικής επεξεργασίας ενός μηνύματος:
 - ☞ Η κεντρική οδός
 - ☞ Η περιφερειακή οδός
- Δύο **κριτήρια επιλογής** του τρόπου επεξεργασίας:
 - ☞ Τα κίνητρα.
 - ☞ Οι ικανότητες.

Το μοντέλο πιθανότητας λεπτομερούς επεξεργασίας

Κεντρική οδός επεξεργασίας

- Έμφαση στο περιεχόμενο.
- Λεπτομερής επεξεργασία.
- Υψηλά κίνητρα, ικανότητες.
- Ανθεκτική αλλαγή στάσης.

Περιφερειακή οδός επεξεργασίας

- Έμφαση στις συνθήκες.
- Επιφανειακή προσέγγιση.
- Χαμηλά κίνητρα, ικανότητες.
- Μάλλον προσωρινή αλλαγή.

Κοινωνικές αναπαραστάσεις για την υγεία και την ασθένεια

- Ορισμός
 - Λειτουργίες
 - Διαστάσεις
-

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις

- Οι **κοινωνικές αναπαραστάσεις** αναφέρονται στον τρόπο που οι άνθρωποι οργανώνουν αξίες, πεποιθήσεις και πρακτικές στις καθημερινές συναλλαγές τους, με σκοπό να κατανοήσουν τον κόσμο και να επικοινωνήσουν.
- Μέσω λειτουργιών, όπως η **αντικειμενικοποίηση** και η **επικέντρωση**, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις πετυχαίνουν να μας εξοικειώσουν με το ανοίκειο, να προβλέπουν τις διομαδικές σχέσεις και να αιτιολογούν την ενεργοποίηση των στερεοτύπων που τις διαιωνίζουν.

Διαστάσεις των αναπαραστάσεων της ασθένειας

- **Ταυτότητα:** τι είναι η ασθένεια; συμπτώματα
 - **Αίτια:** παράγοντες που οδηγούν στην ασθένεια
 - **Επιπτώσεις:** άμεσες ή/και μακροπρόθεσμες
 - **Διάρκεια:** προσωρινή ή χρόνια
 - **Θεραπεία:** θεραπεύσιμη ή μη θεραπεύσιμη ασθένεια
- ☞ Οι παραπάνω διαστάσεις συνθέτουν το «στερεότυπο» της ασθένειας και καθορίζουν σημαντικές όψεις της ατομικής συμπεριφοράς, όπως π.χ. η συνέπεια στη θεραπευτική αγωγή, η εκδήλωση άγχους ή κατάθλιψης.

Η θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης

- Οι Κ.Σ. ως στρατηγικές αντιμετώπισης της ασθένειας
- Οι Κ.Σ. για την εκτίμηση πληροφοριών σχετικά με την ασθένεια

Η θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης

- Οι άνθρωποι κινητοποιούνται από την ανάγκη για αποφυγή της αβεβαιότητας. Έτσι, αντιδρούν στην απειλή της ασάφειας με την προσφυγή σε άτομα (που συνήθως τους μοιάζουν), εφόσον αυτά αποτελούν τις πηγές σύγκρισης για την εξαγωγή πιο ασφαλών συμπερασμάτων.
- Οι κοινωνικές συγκρίσεις μπορεί να είναι:
 - ☞ ανοδικές ή καθοδικές,
 - ☞ με όμοιους ή διαφορετικούς στόχους,
 - ☞ πληροφοριακές ή αξιολογικές,
 - ☞ ακριβείς ή ενισχυτικές του εαυτού.

Οι κοινωνικές συγκρίσεις ως στρατηγικές για την αντιμετώπιση της ασθένειας

- Τα άτομα με προβλήματα υγείας συνήθως προσφεύγουν σε καθοδικές συγκρίσεις, οι οποίες λειτουργούν ενισχυτικά για την αυτοεκτίμηση και προσφέρουν άμεση ανακούφιση από το αρνητικό συναίσθημα.
- Ωστόσο, οι καθοδικές συγκρίσεις σε μακροπρόθεσμη βάση αποδεικνύονται προβληματικές, εφόσον εμποδίζουν την έκθεση των ασθενών σε πιο ακριβείς πληροφορίες, οι οποίες επιπλέον θα μπορούσαν να τους κινητοποιήσουν ή να τους εμπνεύσουν.

Οι κοινωνικές συγκρίσεις για την εκτίμηση πληροφοριών σχετικά με την ασθένεια

- Οι άνθρωποι συνήθως χρησιμοποιούν άλλους ανθρώπους (ή στατιστικά στοιχεία) για να καθορίσουν εάν οι πληροφορίες σχετικά με την κατάσταση της υγείας τους είναι απειλητικές.
- Τα ασυνήθη και τα πιο σπάνια περιστατικά αξιολογούνται ως πιο σοβαρά.
- Οι αντικειμενικές πληροφορίες υπερέχουν των πληροφοριών από κοινωνικές συγκρίσεις όταν οι πρώτες είναι απειλητικές.
- Όμως οι πληροφορίες από κοινωνικές συγκρίσεις υπερέχουν των αντικειμενικών πληροφοριών όταν οι δεύτερες είναι μη απειλητικές.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Γεώργας, Δ. (1995). *Κοινωνική ψυχολογία* (Τόμ. Α & Β). Αθήνα: αυτοέκδοση.
- Gilbert, D., Fiske, S., & Lindzey, G. (Eds.), *Handbook of social psychology* (4th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Lonner, W., Dinnel, D., Hayers, S., & Sattler, D. (Eds.), *Online readings in psychology and culture*, (<http://www.wvu.edu/~culture>), Center for Cross-Cultural Research, Western Washington University, Bellingham, Washington, USA.
- Παπαστάμου, Σ. (1989). *Εγχειρίδιο κοινωνικής ψυχολογίας*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Παπαστάμου, Σ. (Επιμ.) (1989). *Διομαδικές σχέσεις*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Παπαστάμου, Σ. (Επιμ.) (1989). *Η κοινωνική επιρροή*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Χατζή, Α. (1999). Κοινωνική ψυχολογία. Στο Σ. Βοσνιάδου (Επιμ.), *Εισαγωγή στην ψυχολογία* (Τόμ. Β). Αθήνα: Gutenberg.